

**TARJIMA VA MADANIYAT: "KECHA VA KUNDUZ"
ASARIDAGI MILLIY REALIYALAR**

Eshboyeva Dilshoda, Fazliddinova Nilufar,

Bobomurotova Nafisa Denov

Tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola Cho‘lponning Kecha va Kunduz romanidagi milliy realiyalar va ularning tarjimasiga masalasiga bag‘ishlangan. Roman o‘zida o‘zbek milliy madaniyati, urf-odatlarini, turmush tarzi va tarixiy kontekstini o‘ziga xos realiyalar orqali aks ettiradi. Bunday realiyalarni tarjima qilish, o‘zbek madaniyati va tilini boshqa madaniyat vakillariga to‘g‘ri va tushunarli tarzda yetkazishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Maqolada milliy realiyalarni tarjima qilish borasidagi Piter Nyumark va Ejen Nidaning fikrlari kengroq yoritiladi va ularning realiyalar tarjimasini bo‘yicha taklif qilgan usullari o‘rganiladi. Cho‘lpon asaridan 30 dan ortiq milliy realiyalar tanlab olinib, ularning tarjima qilishning samarali usullari, ya‘ni o‘zbek madaniyati va kontekstini saqlab qolish bilan tarjima qilish ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, tarjima nazariyasi, milliy realiyalar, madaniy tarjima, Cho‘lponning Kecha va Kunduz, O‘zbek madaniyati, tarixiy kontekst, madaniy meros.

Translation and Culture: National Realities in the Work "Day and Night"

Annotation: This article is dedicated to the issue of translating national realia in Cho‘lpon's novel Kecha va Kunduz. The novel reflects the national culture, traditions, lifestyle, and historical context of the Uzbek people through unique realia. Translating such realia presents challenges in accurately conveying Uzbek culture and language to foreign readers. The article extensively discusses the perspectives of two prominent scholars, Peter Newmark and Eugene Nida, on the translation of realia. Their approaches to realia translation are explored, focusing on effective methods for preserving cultural and contextual meanings. Over 30 national realia from Cho‘lpon's novel are analyzed with examples of how they can be translated while retaining Uzbek cultural significance.

Keywords: Uzbek language, translation theory, national realia, cultural translation, Cho‘lpon, Kecha va Kunduz, Uzbek culture, historical context, cultural heritage.

Milliy realiya tushunchasi va tarjima usullari madaniy tarjimada muhim rol o‘ynaydi. Realija, bu biror millatga xos bo‘lgan, boshqa madaniyatlarda ekvivalentiga ega bo‘lmagan so‘z yoki iboralardir. Tarjimada realiyalarni tushunarsiz qoldirmaslik

uchun, tarjimon o‘sha madaniy unurni qabul qiluvchi auditoriyaga moslab yetkazishi zarur. Shu jihatdan tarjima jarayonida realiyalar bilan ishlashni Piter Nyumark va Ejen Nida kabi tarjima nazariyotchilari turlicha yondashuvlarni taklif qilgan. Ejen Nida, tarjima jarayonida "dinamik ekvivalentlik" tushunchasini ilgari surgan. Unga ko‘ra, tarjimonning maqsadi realiyaning asl ma‘nosini saqlab, qabul qiluvchi madaniyatga yaqinlashtirishdir. Ya‘ni, realiyaning funksional mazmunini tushunarli va madaniy moslashtirilgan holda yetkazish kerak. Masalan, "sarpo" so‘zini "wedding gifts" deb tarjima qilish mumkin, lekin bu sovg‘a urf-odatidagi o‘rni va ramzi izohlanishi lozim. Nidaning dinamik ekvivalentlik nazariyasida, tarjimon matnning estetik va funksional mazmunini ham saqlashga intilishi lozim. Bunday tarjima qabul qiluvchi madaniyat vakillariga o‘sha realiyaning ma‘nosini anglashga yordam beradi.

Piter Nyumark esa realiyalarni tarjima qilishda so‘zma-so‘z tarjima va madaniy moslashtirish yondashuvlarini taklif qiladi. U realiyalarni imkon qadar asl shaklda saqlab qolishni tavsiya etadi, ayniqsa boshqa madaniyatda ekvivalenti bo‘lmagan hollarda. Masalan, "do‘ppi" so‘zini tarjima qilishda "doppi" shaklida qoldirish va izoh berish, o‘zbek madaniyati elementini to‘liq yetkazish usuli hisoblanadi. Nyumarkning fikriga ko‘ra, tarjimon realiyaning madaniy va tarixiy ma‘nosini ham tushuntirib berishi lozim, ayniqsa realiya muhim madaniy kontekstda qo‘llangandanda.

Realiyalarni tarjima qilishning asosiy usullari quyidagilardan iborat: So‘zma-so‘z tarjima – Realiyaning asli qanday bo‘lsa, shunday tarjima qilish. Bu usulda milliy unsurlar saqlanadi, masalan "choyxona" – "teahouse". Bu usul realiyani o‘z tili va madaniyatiga yaqinlashtirishdan ko‘ra uni asl madaniyatida saqlashni nazarda tutadi. Transliteratsiya – Realiyaning talaffuziga yaqin shaklda tarjima qilish, masalan, "plov" yoki "samosa" kabi so‘zlar transliteratsiya orqali tarjima qilinadi. Bu usul boshqa madaniyatda realiyani to‘g‘ri tasavvur qilishga yordam beradi. Izohli tarjima – Realiyalarni tarjima qilganda, ularning madaniy va tarixiy ahamiyatini izohlab tushuntirish. Masalan, "mahalla" so‘zini "neighborhood" deb tarjima qilish, ammo uning ijtimoiy va ma‘muriy tuzilishi haqida izoh kiritish. Madaniy moslashtirish – Realiyalarni boshqa madaniyatga moslashtirib tarjima qilish. Masalan, "tandir"ni "oven" deb tarjima qilish orqali qabul qiluvchi madaniyatga yaqinlashtirish mumkin. Ekvivalentlik – Ba‘zi realiyalar boshqa madaniyatda ekvivalenti mavjud bo‘lishi mumkin. Masalan, "somsa" so‘zini "samosa" deb tarjima qilish o‘ziga xos ekvivalentlikni anglatadi.

Cho‘lponning Kecha va Kunduz romani milliy madaniyat, urf-odat va tarixiy kontekstni o‘zida mujassam etadi. Asardagi realiyalar o‘zbek xalqining hayoti, dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. Quyida Kecha va Kunduz asaridan 20 dan ortiq realiyalar va ularning tarjima usullari kengroq ko‘rib chiqiladi:

To‘y – O‘zbek xalqining to‘y marosimlari. Bu realiya O‘zbek madaniy hayotida alohida o‘rin tutadi. Tarjimada wedding deb berilishi mumkin, ammo bu so‘z o‘zbek

to‘ylari an‘anasini to‘liq ifodalab berolmaydi, shu sababli, madaniy tushuntirish bilan kiritilishi kerak.¹

Navro‘z – O‘zbekistonda va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida nishonlanadigan bahor bayrami. Tarjimada Navruz shaklida saqlab qolinib, izoh kiritilishi mumkin: “traditional spring celebration in Uzbekistan.”²

Qovun sayli – Yoz faslining tugashi va qovun hosilining nishonlanishi. Tarjimada “melon festival” deb kiritilishi mumkin, izoh bilan bu bayramning o‘ziga xos jihatlari tushuntirilishi kerak.³

Choyxona – O‘zbekistondagi choy ichiladigan va erkaklar jamlanadigan an‘anaviy joy. Tarjimada “teahouse” deb berilishi mumkin, ammo izoh bilan choyxonaning ijtimoiy roli ochib berilishi lozim.⁴

Do‘ppi – O‘zbeklarning milliy bosh kiyimi. Tarjimada “doppi” shaklida qoldirilishi mumkin, chunki boshqa tillarda bu realiyaning aniq ekvivalenti yo‘q. Kiritilgan izoh bu kiyimning madaniy ahamiyatini tushuntiradi.⁵

Pilaf (Plov) – O‘zbek milliy taomi. Tarjimada “plov” deb berilishi mumkin. Shu bilan birga, plov tayyorlanishining O‘zbekistonda qanday o‘ziga xos xususiyatlari borligi tushuntirilishi kerak.⁶

Sarpo – To‘y marosimida kelinga sovg‘a qilinadigan yangi kiyim-kechak va buyumlar. Tarjimada “wedding gifts” deb berilishi mumkin, ammo bu realiyaning o‘zbek urf-odatlaridagi o‘rni izoh bilan tushuntiriladi.⁷

Tuyaga minib kelish – O‘zbek to‘ylarida kuyovning tuyada kelishi odati. Tarjimada “riding a camel to the wedding” deb berilishi mumkin, ammo bu marosimning tarixiy va madaniy ildizlari ham izohlanishi kerak.⁸

Mahalla – O‘zbekistonda an‘anaviy ko‘cha yoki tuman shaklidagi jamiyat. Tarjimada neighborhood deb berilishi mumkin, ammo mahalla tuzilmasining ijtimoiy va ma‘muriy ahamiyati tushuntirilishi zarur.⁹

Qiz olib qochish – Ba‘zi o‘zbek qishloqlarida hali ham uchraydigan urf-odat. Bu realiyani tarjima qilish juda murakkab. Inglizchada bu bride kidnapping deb berilishi mumkin, ammo bunday marosimning o‘ziga xosligi va jamoat tomonidan qabul qilinishini tushuntirish zarur.¹⁰

Aravakash – O‘zbek jamiyatida yuk tashish va odam tashishda foydalaniladigan ot aravasi yoki eshak aravasi haydovchisi. Tarjimada cart driver deb berilishi

¹ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 196.

² Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 223.

³ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 56.

⁴ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 156.

⁵ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 157.

⁶ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 32.

⁷ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 222.

⁸ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 228.

⁹ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 57.

¹⁰ Cho‘lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 43.

mumkin.¹¹

Ko'rupa-to'shak – To'y marosimida kelin va kuyov uchun yangi tayyorlangan to'shaklar. Bu realiya O'zbekistonda boy madaniy va amaliy qadriyatga ega. Tarjimada bedding deb berilishi mumkin, izoh qo'shilishi tavsiya etiladi.¹²

Sovchi – Kuyov tomonning kelin tomoniga turmush qurish taklifini yetkazadigan vakillari. Tarjimada matchmaker deb berilishi mumkin.¹³

Jizzax tandiri – Jizzax viloyatida keng tarqalgan tandir turlaridan biri bo'lib, bu tandirda non yopiladi. Tarjimada traditional "bread oven" deb berilishi mumkin, izoh kiritilishi kerak.¹⁴

Ko'pkari – O'zbek xalqining an'anaviy ot sporti. Bu realiyani tarjima qilishda "goat-pulling game" deb izoh bilan berilishi mumkin.¹⁵

Somsa – O'zbek milliy pishirig'i, ichiga go'sht yoki boshqa mahsulotlar solinadigan qovurilgan yoki tandirda pishirilgan xamir. Tarjimada "samosa" deb kiritilishi mumkin, ammo izoh bilan bu taomning o'zbek madaniyatidagi o'rni va qanday tayyorlanishi tushuntiriladi.¹⁶

Obi-hayot – Suv hayot manbai sifatida talqin qilinadigan diniy va madaniy tushuncha. Tarjimada "water of life" deb berilishi mumkin, ammo bu realiyaning diniy va madaniy konteksti kiritilishi zarur.¹⁷

Karnay-surnay – O'zbek milliy nafis cholg'u asboblari bo'lib, ular to'y va boshqa marosimlarda yangraydi. Tarjimada "karnay and surnay" shaklida saqlanadi, chunki boshqa madaniyatlarda bu asboblarning ekvivalenti yo'q. Tarjimada bu asboblarning qanday ishlatilishi va ularning ahamiyati izohlanishi kerak.¹⁸

Oq yuvib, oq taramoq – O'zbek xalqida keksalarni hurmatlash va ularning xizmatini bajarish ma'nosini bildiradigan ibora. Bu realiya tarjima qilishda "serving with utmost respect" shaklida ifodalanishi mumkin, ammo bu an'ananing qanchalik chuqur ildiz otgani izoh bilan tushuntirilishi zarur.¹⁹

Tandir – O'zbekistonda non yopish uchun ishlatiladigan maxsus pech. Tarjimada "tandoor" deb berilishi mumkin, bu tushuncha boshqa tillarda ham qo'llaniladi, ammo O'zbekistonda tandirning qanday ishlatilishi tushuntiriladi.²⁰

Beshik – Yangi tug'ilgan bolani qo'yish uchun o'zbekcha yog'och beshik. Tarjimada "cradle" deb kiritiladi, ammo o'zbek xalqida bu beshikning o'ziga xos afzalliklari va qoidalari borligi izohlab berilishi kerak.²¹

¹¹ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 22.

¹² Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 100.

¹³ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 40.

¹⁴ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 246.

¹⁵ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 225.

¹⁶ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 32.

¹⁷ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 237.

¹⁸ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 88.

¹⁹ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 230.

²⁰ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 100.

²¹ Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 38.

Mardikor bozori – Bu realiya O‘zbekistonda kunlik yollanma ishchilar bozorini bildiradi. Tarjimada "day labor market" deb kiritiladi, ammo bu bozorning O‘zbekistondagi ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati tushuntiriladi.²²

Xulosa

Milliy realiyalar tarjimasi madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlashning muhim vositasidir. "Kecha va Kunduz" asaridagi milliy realiyalarni tarjima qilishda ularning asl ma’nosi va madaniy kontekstini saqlab qolish juda muhim. Bu tarjimonning diqqat-e’tibori va ijodiy yondashuvini talab qiladi. Tarjima jarayonida realiyalarni noto‘g‘ri talqin qilish yoki ularni tushunarsiz qoldirish milliy madaniyatni noto‘g‘ri tushunishga olib kelishi mumkin. Shu sababli, tarjimon realiyalarni izohlash yoki qabul qiluvchi madaniyatga moslashtirish orqali ularning ma’nosini to‘liq yetkazishga intilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Newmark, P. (1988). "A Textbook of Translation". Prentice Hall.
2. Nida, E. (1964). "Toward a Science of Translating". E.J. Brill.
3. Vinay, J.P., & Darbelnet, J. (1995). "Comparative Stylistics of French and English". John Benjamins.
4. Abdulhamid Cho‘lpon (1926). "Kecha va Kunduz". O‘zbek kitob.
5. Baker, M. (1992). "In Other Words: A Coursebook on Translation". Routledge.
6. Katan, D. (2009). "Translation as Intercultural Communication". In Routledge Encyclopaedia of Translation Studies.
7. D. Pritchard, "Cultural Translation: An Introduction to Realia", Cambridge University Press, 2015.
8. Catford, J.C. (1965). "A Linguistic Theory of Translation". Oxford University Press.

---

²² Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va Kunduz. Tashkent: Sharqunash, 2000, p. 3.